

اختفای جنایت

تخریب گورهای جمعی جان باختگان کشتار سال
۶۷ توسط حکومت ایران

عفو بین‌الملل جنبشی جهانی با بیش از هفت میلیون عضو است

تلاش این سازمان رسیدن به جهانی است که در آن همه انسان‌ها از حقوق بشر برخوردار باشند.

چشم انداز ما بهره‌مندی یکایک انسان‌ها از کلیه حقوقی است که در بیانیه جهانی حقوق بشر و سایر استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر به رسمیت شناخته شده‌اند.

ما به هیچ دولت، ایدئولوژی سیاسی، مذهبی یا منافع اقتصادی وابسته نیستیم و عمده بودجه خود را از طریق حق عضویت و کمک‌های مردمی تامین می‌کنیم.

عدالت برای ایران یک سازمان حقوق بشری غیردولتی غیرانتفاعی و عضو فدراسیون بین‌المللی جامعه‌های حقوق بشر است.

هدف عدالت برای ایران، پاسخگو کردن مقامات جمهوری اسلامی در برابر اعمالشان و مبارزه با مصونیتی است که در حال حاضر، مقامات جمهوری اسلامی را قادر به نقض گسترده حقوق شهروندان خود می‌کند.

عدالت برای ایران، در جست و جوی حقیقت و دستیابی به عدالت به خصوص در مورد اقلیتهای ملیتی و مذهبی، همجنسگرایان و ترنسجندرها، زنان و کسانی که به دلیل عقاید سیاسی‌شان تحت تعقیب قرار می‌گیرند است.

برای تحقق این اهداف، عدالت برای ایران دست به مستند سازی و تحقیق می‌زند و علیه ناقضان حقوق بشر به طرح دعوی حقوقی می‌پردازد. همچنین آگاه کردن افکار عمومی و نیز نهادهای بین‌المللی مانند سازمان ملل نیز یکی دیگر از فعالیت‌های ماست.

تصویر جلد: سه تصویر ماهواره‌ای از خرداد، مرداد و شهریور ۱۳۹۶ (از بالا به پایین) که پیشرفت ساخت‌وساز در محل گور جمعی احتمالی در قبرستان وادی رحمت در تبریز را نشان می‌دهد. مسئولان بیش از نیمی از این منطقه را به منظور ایجاد مکانی برای برگزاری مراسم رسمی با بتن پوشانده‌اند.

به جز مواردی که به طور مشخص ذکر شده باشند، متن این گزارش تحت قوانین «Creative Commons» (ارجاع، مقصد غیرتجاری، بدون اشتقاق، بین‌المللی، نسخه ۴.۰) قرار دارد

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>
برای اطلاعات بیشتر لطفاً به صفحه مجوزها در وبسایت ما رجوع کنید: www.amnesty.org
جایی که بخشی اعم از متن یا عکس به یک صاحب حقوق متفاوت از سازمان عفو بین‌الملل نسبت داده شده باشد،

آن بخش دیگر تحت قوانین «Creative Commons» قرار نمی‌گیرد.
این گزارش اولین بار در سال ۲۰۱۸ توسط عفو بین‌الملل با مسئولیت محدود، به آدرس ساختمان پیتر پینسن، شماره یک خیابان ایستن، لندن، کدپستی WC1X 0DW بریتانیا منتشر شد.

شماره ایندکس: MDE 13/8259/2018

زبان متن اصلی: انگلیسی

فهرست

۴	۱ خلاصه.....
۶	۲ روش‌شناسی.....
۷	۳ تاریخچه.....
۸	۴ گوره‌های جمعی در معرض خطر.....
۸	۴.۱ اهواز.....
۱۰	۴.۲ مشهد.....
۱۵	۴.۳ تبریز.....
۲۳	۴.۶ سنندج.....
۲۴	۴.۷ خاوران.....
۲۶	۵ تحلیل حقوقی.....
۲۸	۶ توصیه‌ها.....

۱ خلاصه

نزدیک به سه دهه است که مقامات ایرانی به صورت سازمان یافته محل دفن هزاران زندانی سیاسی و عقیدتی، که در مرداد و شهریور ۶۷ قهرماً ناپدید و به صورت فراقانونی اعدام شدند را پنهان نگاه داشته‌اند. سازمان عدالت برای ایران بر اساس اطلاعاتی که از سوی زندانیان سابق، اعضای خانواده‌ها، مدافعان حقوق بشر، رسانه‌های خبری و گروه‌های سیاسی به دست آورده، احتمال می‌دهد که تعداد گورهای جمعی که در نقاط مختلف ایران پراکنده‌اند بالغ بر ۱۲۰ مورد باشد. بسیاری از این گورها در نقاط متروکه در داخل یا حوالی قبرستان‌ها واقع هستند.

در این گزارش، عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران تخریب یا نابودی هفت گور جمعی قطعی یا احتمالی به دست مقامات ایرانی را در فاصله‌ی بین سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۹۶ مستند کرده‌اند. اقدامات تخریبی شامل موارد زیر بوده است: خاک‌برداری با بولدوزر؛ پنهان‌سازی گورهای جمعی زیر قبرهای جدید انفرادی؛ احداث ساختمان یا جاده بر روی گورها؛ ریختن بتن بر روی گورهای جمعی و تبدیل مکان گورهای جمعی به محل انباشت زباله.

سازمان‌های ما امکان شناسایی افراد یا نهادهایی را که دستور یا مجوز تخریب گورهای جمعی را صادر می‌کنند نداشتند. به طور کلی، مسئولیت مدیریت قبرستان‌ها در ایران با مقامات شهرداری است. اما با توجه به این که مأموران امنیتی و اطلاعاتی در ایران محل گورهای جمعی را از نزدیک و دائماً زیر نظر دارند، مقامات قضایی و نهادهای اطلاعاتی و امنیتی به احتمال زیاد در فرایند تصمیم‌گیری‌های مربوط به تخریب یا حفظ این مکان‌ها دخیل هستند.

عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران شدیداً نسبت به اقداماتی که از سوی مقامات ایرانی برای تخریب گورهای جمعی قربانیان کشتار ۶۷ صورت می‌گیرد نگران هستند، چرا که این تخریب‌ها منجر به از میان رفتن شواهد و آثار جرم شده و خانواده‌های قربانیان و همچنین کل جامعه را از حق دانستن حقیقت، اجرای عدالت و جبران خسارت محروم می‌کند.

در دو محل احتمالی گور جمعی در گورستان بهشت رضا در مشهد و گورستان تازه آباد در رشت، مسئولان قبرهای تکی جدید بر روی گورهای جمعی ساخته‌اند در حالی که به نظر می‌رسد مالکان جدید را درباره گذشته هولناک این زمین‌ها بی‌اطلاع نگاه داشته‌اند. در یک گورستان دیگر با نام وادی رحمت در تبریز، مسئولان بیش از نیمی از محل احتمالی گور جمعی را با بتن پوشانده‌اند و آنجا را به مکانی برای برگزاری مراسم تبدیل کرده‌اند. چهارمین گور جمعی احتمالی که مورد تخریب قرار گرفته در محل ساختمان سابق دادگاه انقلاب سنندج است. امروزه، محل این گور جمعی تبدیل به بخشی از یک منطقه خرید پرازدحام در مجاورت میدان شهرداری سنندج شده است.

سه گور جمعی دیگر که در معرض خطر نابودی قرار دارند در نزدیکی گورستان‌های بهشت آباد در اهواز، گلستان جاوید در خاوران و گورستان بهاییان در قروه کردستان واقع هستند. در مورد اول، مسئولان با انباشت زباله در محل گور جمعی آن را برای سالیان مورد هتک حرمت قرار داده‌اند و مکان یادشده به تازگی به خاطر یک پروژه تعریض جاده در معرض خطر جدی قرار گرفته است. دو محل دیگر به ترتیب در سال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۹۵ با بولدوزر تخریب شده‌اند. در قروه به طور مشخص، اداره کشاورزی به خانواده‌های قربانیان گفته است که زمینی که عزیزانشان در آنجا دفن شده‌اند به عنوان زمین کشاورزی اعلام شده و تخریب گورها با تأیید دادستانی قروه و به بهانه ساخت «سازه غیرقانونی» در زمین کشاورزی انجام گرفته است.

در این گزارش، برای انتخاب گورهای جمعی ملاحظاتی نظیر دسترسی به اطلاعات دقیق از جمله شهادت‌های دست‌اول، شواهد تصویری و ویدیویی و عکس‌های ماهواره‌ای مد نظر قرار گرفت. همچنین تلاش شد دامنه تحقیق از توزیع جغرافیایی متعادلی برخوردار باشد و گورهای جمعی از مکان‌های مختلف در سرتاسر کشور مورد بررسی قرار گیرند.

عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران در فاصله بین آبان ۱۳۹۴ و دی ۱۳۹۶ به صورت جداگانه یا با هم، با ۲۸ زندانی سابق و ۲۳ نفر از اعضای خانواده‌های کشته‌شدگان مصاحبه کردند. برخی مصاحبه‌ها به صورت حضوری و باقی از طریق برنامه‌های پیام‌رسان از راه دور صورت گرفت.

عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران همچنین توانستند به تصاویر ماهواره‌ای، فیلم‌های ویدئویی و عکس‌هایی دست یابند که شواهد تصویری قانع‌کننده‌ای از تخریب گورهای جمعی قطعی یا احتمالی فراهم می‌کنند.

پنهان‌کاری عمده مقامات ایرانی درباره محل دفن هر یک از قربانیان کشته‌شده‌های سال ۶۷ مصداق ناپدیدکردن قهری است که مطابق قوانین بین‌المللی جرم تلقی می‌شود.

عذاب و پریشانی که خانواده‌های کشته‌شدگان به دلیل تصمیم مقامات برای ناپدیدکردن قهری و اعدام مخفیانه زندانیان، پنهان‌سازی محل حقیقی دفن آنان و همچنین تخریب و بی‌احترامی به گورهای جمعی، متحمل شده و می‌شوند در حکم نوعی شکنجه یا اقسام دیگر رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و ترذیلی است.

عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران از مقامات ایران خواسته‌اند که فوراً به تخریب گورهای دسته‌جمعی که حاوی بقایای پیکرهای قربانیان کشته‌شده ۶۷ است پایان دهند. آنها باید تضمین کنند که گورهای یادشده تا زمان انجام تحقیقات قانونی مستقل و مقتضی برای تعیین هویت صاحبان بقایای موجود و پی بردن به چگونگی مآل، به عنوان صحنه جرم به رسمیت شناخته شده و محفوظ باقی می‌مانند. مسئولان اعدام‌های فراقانونی و ناپدیدسازی‌های قهری باید به صورت عادلانه و بدون استفاده از مجازات اعدام محاکمه شوند.

۲ روش‌شناسی

برای این گزارش، عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران هفت محل را که قطعاً یا به احتمال قوی حاوی بقایای پیکرهای قربانیان کشتار ۶۷ هستند را مورد مطالعه و تحقیق قرار دادند.

سازمان‌های ما این گورهای جمعی را با توجه به ملاحظات نظیر دسترسی به اطلاعات دقیق از جمله شهادت‌های دست‌اول، شواهد تصویری و ویدیویی و عکس‌های ماهواره‌ای انتخاب کردند. همچنین تلاش شد دامنه تحقیق از توزیع جغرافیایی متعادلی برخوردار باشد. مکان‌های شناسایی شده از استان گیلان در شمال ایران تا استان خوزستان در جنوب، استان‌های آذربایجان شرقی و کردستان در غرب تا خراسان رضوی در شرق را در برمی‌گیرد.

عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران در فاصله بین آبان ۱۳۹۴ و دی ۱۳۹۶ به صورت جداگانه یا با هم، با ۲۸ زندانی سابق و ۲۳ نفر از اعضای خانواده‌های کشته‌شدگان مصاحبه کردند. این شاهدان درباره نحوه برنامه ریزی و اجرای کشتار ۶۷، پنهان‌کاری مقامات درباره سرنوشت و محل قربانیان، توالی رویدادهای منتهی به کشف گورهای جمعی توسط خانواده‌ها و تخریب و نابودی آنها در طول سالیان صحبت کردند. علاوه بر این، دو سازمان با ۱۳ نفر از جمله مدافعان حقوق بشر و شاهدان عینی صحبت کردند که در مورد دفن قربانیان در گورهای جمعی و اقدامات تخریبی صورت گرفته شهادت‌های دست اول ارائه دادند. برخی مصاحبه‌ها به صورت رو در رو و باقی از طریق برنامه‌های پیام رسان‌ها از راه دور صورت گرفت.

عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران هیچ کدام اجازه ورود به ایران برای انجام تحقیقات را ندارند. با این حال، این دو سازمان توانستند به تصاویر ماهواره‌ای، فیلم‌های ویدئویی و عکس‌هایی دست یابند که شواهد تصویری قانع‌کننده‌ای از تخریب گورهای جمعی قطعی یا احتمالی فراهم می‌کنند. تصاویر ماهواره‌ای بوسیله نرم‌افزار گوگل ارت به دست آمد. قدیمی‌ترین تصویر ماهواره‌ای مربوط به تخریب گورهای جمعی که در گزارش حاضر منتشر شده است در سال ۱۳۸۷ گرفته شده و مربوط به گور جمعی احتمالی در قبرستان تازه‌آباد رشت در استان گیلان است.

۳ تاریخچه

اعدام‌های فراقانونی جمعی سال ۶۷، اندکی پس از پایان جنگ ایران و عراق و به دنبال حمله ناموفق سازمان مجاهدین خلق ایران در تیر ماه همان سال، آغاز شد. ارتباط زندانیان سیاسی در سرتاسر کشور با خارج از زندان قطع شد و برای چندین ماه هیچ خبری از آنان در دست نبود. در میان خانواده‌ها شایعاتی مبنی بر اعدام دسته‌جمعی زندانیان و دفن آنها در گورهای جمعی منتشر شده بود. خانواده‌های پریشان‌خاطر گورستان‌ها را برای یافتن نشانه‌هایی از گودال‌های تازه حفر شده جستجو می‌کردند. از اواخر سال ۶۷ مقامات به طور شفاهی خبر کشته شدن زندانیان را به خانواده‌هایشان دادند، اما اجساد آنها را بازنگرداندند و مکان دفن اجساد را نیز عمدتاً فاش نکردند. در محدود مواردی که مقامات محل دفن را به خانواده‌ها اعلام کردند، با کاربرد الفاظی مانند «لعنت‌آباد» در اشاره به گورهای جمعی و اظهار این که کشته‌شدگان سزاوار برخورداری از سنگ قبر یا تدفین شایسته نبوده‌اند، موجب رنج و عذاب مضاعف خانواده‌ها شدند.

اکثر اعدام‌شدگان در حال سپری کردن احکام طولانی زندان بودند که غالباً به دلیل استفاده مسالمت‌آمیز از حقوق خود، از جمله انجام فعالیت‌هایی نظیر پخش روزنامه و نشریه، شرکت در تظاهرات مسالمت‌آمیز ضدحکومتی و داشتن ارتباط واقعی یا متصور با انواع سازمان‌های سیاسی مخالف در زندان صادر شده بود. برخی از آنان چندین سال پیش‌تر آزاد و سپس در هفته‌های پیش از کشتار دوباره دستگیر شده بودند. برخی دیگر نیز علیرغم پایان یافتن دوران محکومیت‌شان، به دلیل امتناع از «ابراز ندامت» آزاد نشده بودند.

در حال حاضر هنوز تعداد و محل دفن دقیق افرادی که به صورت فراقانونی اعدام و مخفیانه دفن شدند مشخص نیست. تخمین‌های حداقلی که سازمان‌های حقوق بشری در مورد تعداد اعدام‌ها ارائه داده‌اند، بین ۴ تا ۵ هزار نفر است. تاکنون، هیچ‌یک از مقامات ایرانی در مورد اعدام‌های فراقانونی مورد بازجویی قرار نگرفته و محاکمه نشده‌اند. تعدادی از متهمان دارای مناصب سیاسی و موقعیت‌های پرنفوذ از جمله در قوه قضاییه و وزارت دادگستری هستند.

مدافعان حقوق بشر و بستگان قربانیان که خواستار یافتن حقیقت، اجرای عدالت و جبران خسارت هستند با آزار و اذیت مقامات مواجه بوده‌اند. برگزاری مراسم گرامیداشت یا قرار دادن پیام‌های یادبود در محل گورهای جمعی هم با آزار و اذیت خانواده‌ها از سوی ماموران اطلاعاتی و امنیتی رو به رو بوده است. آزار و اذیت‌ها از سال ۱۳۹۵ در واکنش به درخواست دوباره برای رسیدگی به کشتارهای ۶۷ شدت گرفت. اینها همه از انتشار فایل صوتی حسین علی منتظری در مرداد ماه ۱۳۹۵ آغاز شد. این فایل صوتی مربوط به جلسه‌ای در سال ۶۷ بود که طی آن مقامات ارشد درباره جزئیات اجرای اعدام‌های گروهی صحبت می‌کنند و از برنامه‌های خود در این خصوص دفاع می‌کنند.^۱ انتشار این جلسه ضبط شده سرآغاز رشته‌ای از واکنش‌های بی‌سابقه از جانب مقامات بلندپایه بود و موجب شد که آنان برای نخستین بار اعتراف کنند که کشتارهای سال ۶۷ با برنامه‌ریزی در بالاترین سطوح دولت انجام پذیرفته است.^۲

^۱ این فایل صوتی در صفحه [soundcloud](https://soundcloud.com/radiozameh/yakydru8jded) رادیو زمانه قابل دسترسی است: soundcloud.com/radiozameh/yakydru8jded (به فارسی)

^۲ دوپچه‌وله فارسی، «واکنش مقامات و شخصیت‌ها در ایران به انتشار فایل صوتی آیت‌الله منتظری»، ۲۴ مرداد ۱۳۹۵، bit.ly/2tfxqSI

۴ گورهای جمعی در معرض خطر

سازمان عدالت برای ایران بر اساس اطلاعاتی که از سوی زندانیان سابق، اعضای خانواده‌ها، مدافعان حقوق بشر، رسانه‌های خبری و گروه‌های سیاسی به دست آورده، احتمال می‌دهد که تعداد گورهای جمعی که در نقاط مختلف ایران پراکنده‌اند بالغ بر ۱۲۰ مورد باشد. بسیاری از این گورها در نقاط متروکه در داخل یا حواشی قبرستان‌ها قرار دارند؛ در دهه‌ی ۱۳۶۰، رویه‌ی جافتاده مقامات ایرانی این بود که پیکر زندانیان سیاسی را در نواحی بیابانی یا حاشیه گورستان‌ها دفن کنند و این مکان‌ها را «لعنت‌آباد» بنامند.

تحقیقات عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران نشان می‌دهد که مقامات ایرانی مکان‌هایی که در این گزارش به عنوان محل قطعی یا احتمالی گورهای جمعی شناسایی شده را مورد تخریب یا نابودی قرار داده‌اند. اقدامات یاد شده شامل این موارد بوده است: خاک‌برداری با بولدوزر؛ پنهان‌سازی گورهای جمعی زیر قبرهای جدید انفرادی؛ احداث ساختمان یا جاده بر روی گورها؛ ریختن بتن بر روی گورهای جمعی و تبدیل مکان گورهای جمعی به محل انباشت زباله.

عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران امکان شناسایی افرادی که دستور یا مجوز تخریب گورهای جمعی را صادر کرده‌اند ندارند. مدیریت گورستان‌ها در ایران عموماً بر عهده مقامات شهرداری است. اما با توجه به حساسیت مکان‌هایی که گمان می‌رود جایگاه گورهای جمعی زندانیان اعدام شده در کشتار ۶۷ باشد و با توجه به نظارت ماموران امنیتی و اطلاعاتی بر مکان‌های یادشده، عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران احتمال می‌دهند که مقامات قضایی و نهادهای اطلاعاتی و امنیتی در فعالیتهای تخریبی مستند شده در فصل حاضر دخیل باشند.

۴.۱ اهواز

در اهواز مسئولان محل گورهای جمعی متعلق به بیش از ۴۴ زندانی سیاسی که از زندان فجر اهواز ناپدید و متعاقباً اعدام شدند را پنهان نکردند. خانواده‌های قربانیان گفته‌اند که چندین مامور سپاه پاسداران در آبان ۶۷ آنها را به قطعه زمینی بایر در ۳ کیلومتری شرق گورستان بهشت‌آباد اهواز برده، سازه‌ای بتنی و جعبه شکل به آنان نشان داده و گفته بودند که زندانیان اعدام‌شده در زیر آن سازه دفن شده‌اند.^۲ شاهدهی عینی در مصاحبه با عدالت برای ایران ادعای مقامات را تأیید کرده است. او گفته است که اوایل مرداد ۶۷ شاهد بوده که اجساد را هنگام شب درون گودال‌های تازه‌حفرشده می‌ریخته‌اند. خانواده‌ها معتقدند که مسئولان بلافاصله بعد از دفن اجساد بر روی آنها بتن ریخته‌اند تا آنها نتوانند زمین را بکنند و جسد عزیزانشان را پیدا کنند.

^۲مختصات مکان: ۲۸۲۹۱۲، ۳۱، ۷۰۱۳۲۷، ۴۸.

↑⊗ تصویر یک گور جمعی در قطعه زمینی بایر در ۳ کیلومتری شرق گورستان بهشت‌آباد اهواز. تصویر می‌شود که بازمانده اجساد زیر سطح بتنی قابل مشاهده در تصویر قرار گرفته باشند. © ارگان خبری مجموعه فعالان حقوق بشر (هرانا)، ۱۳۹۰

طی سال‌های بعد، مقامات پیوسته به شیوه‌های گوناگون به این محل بی‌حرمتی کرده‌اند، از جمله با تبدیل کردن آن به محل انباشت زباله و منع کردن خانواده‌ها از تجمع و برگزاری مراسم نکوداشت و تزیین محل با عکس، گل و پیام‌های یادبود. عکس‌های گرفته شده از این محل در سال ۱۳۹۰ توده‌های زباله‌ای را نشان می‌دهد که خانواده‌ها برای رسیدن به آرامگاه عزیزانشان مجبورند از میان آنها عبور کنند.

در خرداد ۱۳۹۶، عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران سندی ویدیویی به دست آوردند. در این ویدیو، بولدورهای دیده می‌شوند که برای انجام پروژه‌ای ساختمانی مستقیماً در امتداد محل گورهای جمعی کار می‌کنند و تل‌های زباله و نخاله‌های ساختمانی محل گورها را در برگرفته‌اند. مسئولان هیچ اعلان رسمی درباره این محل نداده‌اند. با این حال بر اساس شهادت یکی از اعضای خانواده قربانیان که از محل بازدید و با کارگر ساختمانی صحبت کرده است، هدف پروژه تعریض جاده واقع در امتداد محل گور جمعی و سپس برداشتن سازه بتنی پوشاننده محل گورها و تبدیل آن ناحیه به «فضای سبز» یا مجتمع تجاری است.^۴

در شهریور ۱۳۹۶، این دو سازمان، فیلم جدیدی به دست آوردند که نشان می‌داد محل گور دسته‌جمعی تدریجاً در

^۴ «تخریب گورهای جمعی مربوط به اعدام‌های تابستان ۶۷ موجب نابودی آثار جرم خواهد شد»، ۱۱ خرداد ۱۳۹۶، <https://justice4iran.org/persian/publication/call-for-action/mass-graves-67>؛ «کمپین عفو بین‌الملل برای پایان دادن به تخریب گورهای جمعی مربوط به کشتار ۶۷»، ۱۳ شهریور ۱۳۹۶، <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/09/iran-campaign-to-stop-destruction-of-mass-grave-of-those-killed-in-1988-prison-massacre/>

زیر تل‌های عظیم زباله‌های ساختمانی پنهان شده است و بنابراین در معرض تهدید بیشتری قرار دارد.^۵

↑ © توده‌های زباله در محل گور جمعی در اهواز. © ارگان خبری مجموعه فعالان حقوق بشر(هرانا)، ۱۳۹۰

۴.۲ مشهد

به باور خانواده‌های قربانیان، حداقل سه مکان گور جمعی در حومه گورستان بهشت رضا در نزدیکی مشهد در استان خراسان رضوی وجود دارد که حاوی بقایای حداقل ۱۷۰ زندانی سیاسی و عقیدتی کشته شده‌اند. این زندانیان در مرداد ۶۷ در زندان وکیل‌آباد مشهد نگهداری می‌شدند و بعداً به صورت قهری ناپدید، و پنهانی کشته شدند.^۶ یکی از این گورها احتمالاً در گوشه جنوبی، دیگری در گوشه جنوب‌شرقی و سومی در جانب شرقی این گورستان واقع شده‌اند (نقشه زیر را ببینید).

برخی از خانواده‌ها به عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران گفته‌اند که در مرداد ۶۷ کارکنان گورستان و ماموران دادگاه انقلاب مشهد به طور غیررسمی به آنها اطلاع دادند که جسد عزیزانشان بلافاصله بعد از اعدام، درون سه گودال ریخته شده است. این اطلاعات با مشاهدات شاهدان عینی که در مرداد و شهریور ۶۷ از گورستان دیدن کرده بودند مطابقت داشت. آنها در محلی که تصور می‌رود حاوی گورهای جمعی باشد متوجه زیرورو شدگی خاک و برآمدگی در سطح زمین شده و همچنین جسدهایی را دیده بودند که بخشی از آنها از خاک بیرون زده بوده است. این شاهدان عینی

^۵ از این فیلم در ویدئویی که عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران به صورت مشترک در شهریور ۱۳۹۶ منتشر کردند و در آدرس زیر قابل دسترسی است استفاده شده است: <https://www.youtube.com/watch?v=DmP3zQjFGuo>

^۶ مختصات سه گور دسته‌جمعی: ۱۶۷۳۸۸، ۳۶، ۷۰۵۳۰۹، ۵۹ و ۱۷۰۰۵۲، ۲۶، ۷۰۳۶۷۴، ۵۹. برای مشاهده تصویر ماهواره‌ای منطقه که بوسیله گوگل مپ تهیه شده قسمت زیر را ببینید.

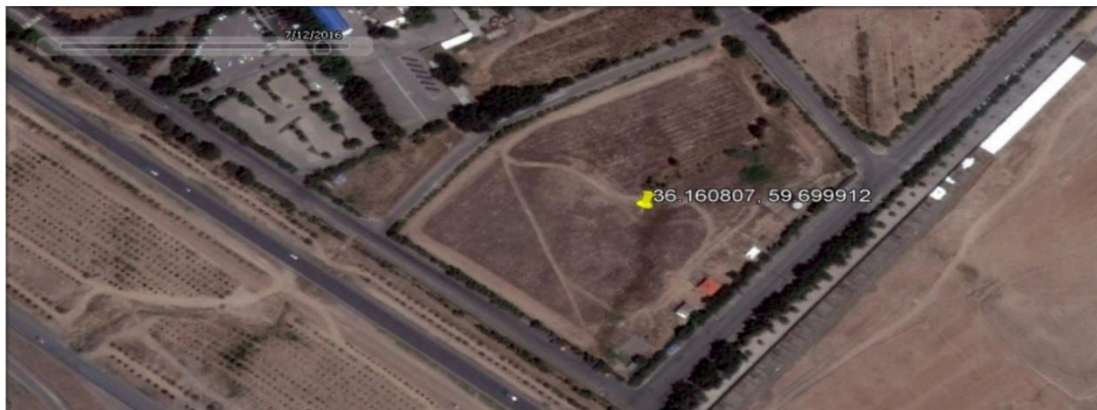
برای دیدار از مزار بستگان‌شان که در اوایل دهه ۱۳۶۰ اعدام شده و در قبرهای انفرادی در همان نزدیکی دفن شده بودند به آنجا رفته بودند.

↑⊗ دایره‌های زرد رنگ محل احتمالی سه گور جمعی را که در حاشیه گورستان بهشت رضا در مشهد واقع شده‌اند نشان می‌دهند: این گورها (به ترتیب از بالا در جهت عقربه‌های ساعت) در جانب شرقی، در گوشه جنوب‌شرقی و در گوشه جنوبی این گورستان واقع شده‌اند.
© Map data: Google, DigitalGlobe, 2017

طی سه دهه گذشته، مقامات ایران از شیوه‌های مختلف سرکوب استفاده کرده‌اند تا خانواده‌ها را از جمع شدن در محل گورها و قرار دادن سنگ یادبود روی آن‌ها در آنجا بازدارند. بر اساس اطلاعات عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران، ماموران رسمی پیوسته نشانه‌های یادبود و سنگ‌قبرهایی را که خانواده‌ها نصب کرده‌اند تخریب، برای ایجاد رعب و وحشت اقدام به نصب دوربین‌های امنیتی در محل و گاه‌به‌گاه برای ایجاد سیلاب در محل گورها آب جاری کرده‌اند.

از سال ۱۳۹۵ مقامات دو گور از مجموعه این سه گور جمعی را مورد تخریب بیشتر قرار داده‌اند. تصاویر ماهواره‌ای به دست‌آمده از طریق عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران حاکی از آن است که در فاصله تیر و مرداد ۱۳۹۵، پروژه‌ای ساختمانی در محل گور جمعی واقع در گوشه جنوبی گورستان آغاز شده است. تصاویر به دست آمده از منطقه در تاریخ ۱۶ مرداد ۱۳۹۶ نشان می‌دهد که عملیات ساختمانی به طرز چشمگیری پیشرفت کرده است و بخش وسیعی از گور جمعی در زیر سازه‌های جدید پنهان شده است. عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران به شدت نگران‌اند که در صورت ادامه ساخت و ساز با سرعت کنونی، تمامی آثار این گور جمعی به زودی از دید عموم پنهان شود و مدارک مهمی که می‌تواند روزی برای روشن شدن تعداد و هویت ناپدیدشدگان قهری و کشته‌شدگان مورد استناد قرار گیرد از بین برود.

↑⊗ این تصویر ماهواره‌ای در ۲۲ تیر ۱۳۹۵ گرفته شده است و وضعیت گور جمعی احتمالی در گوشه جنوبی گورستان بهشت رضا را پیش از شروع عملیات ساختمانی نشان می‌دهد.
© Map data: Google, DigitalGlobe, 2017

↑⊗ این تصویر ماهواره‌ای در ۱۷ شهریور ۱۳۹۵، هم زمان با آغاز عملیات ساختمانی در محل گور جمعی احتمالی واقع در گوشه جنوبی گورستان بهشت رضا گرفته شده است.
© Map data: Google, DigitalGlobe, 2017

↑⊗ این تصویر ماهواره‌ای در ۶ مهر ۱۳۹۶ گرفته شده است و بناهای جدیدی را نشان می‌دهد که بر روی گور جمعی احتمالی واقع در گوشه جنوبی گورستان بهشت رضا ساخته شده‌اند.
© Map data: Google, DigitalGlobe, 2017

گور جمعی احتمالی که در گوشه جنوب شرقی گورستان بهشت رضای مشهد واقع شده نیز به شکل مشابهی در معرض تخریب قرار گرفته است. این زمین مساحت زیادی دارد و محل دقیق گورهای جمعی در آنجا مشخص نیست. خانواده های مختلف در صحبت با عدالت برای ایران و عفو بین الملل بخش های متفاوتی از این زمین را به عنوان محل احتمالی گور جمعی عزیزانشان نشان داده اند.

چنانکه در تصویر زیر دیده می شود بخشی از این منطقه پیشتر مسطح در اسفند ۱۳۹۵ با پشته های خاک پوشانده شده است. شاهدان عینی به عفو بین الملل و عدالت برای ایران گفته اند که مقامات در حال ساخت قبرهای جدید در این محل هستند.

↑⊗ پشته های خاکی که بخش هایی از گور جمعی واقع در گوشه جنوب شرقی گورستان بهشت رضای مشهد را می پوشانند، تأییدکننده اظهارات شاهد عینی در فروردین ۱۳۹۶ هستند. © عدالت برای ایران، ۲۰۱۷

تصاویر ماهواره ای به دست آمده توسط عفو بین الملل و عدالت برای ایران نشان می دهد که در فاصله فروردین ۹۵ تا مرداد ۹۶، بخش دیگری از این منطقه نیز دچار تغییرات مشخصی شده است. آخرین تصویر ماهواره ای که در تاریخ ۵ مرداد ۱۳۹۶ به دست آمده نشان می دهد که این محل با آنچه به نظر قطعه قبرهای تازه می رسد پوشانده شده است.^۷

^۷ بر اساس گفته شاهدان عینی و تصاویر ماهواره ای به دست آمده به وسیله عدالت برای ایران و عفو بین الملل، به نظر می رسد منطقه ای که طبق گفته خانواده ها، در اسفند ۱۳۹۵ با پشته های خاک پوشانده شده بوده با منطقه ای که مطابق عکس های ماهواره ای موجود، در مرداد ماه ۱۳۹۵ دستخوش تغییرات مشهود شده و متعاقباً با قطعه قبرهای جدید در مرداد ۱۳۹۶ پوشانده شده، متفاوت است (قسمت پایین را ببینید). طبق گفته خانواده ها تا اواخر سال ۱۳۹۵ خبری از پشته های خاک در منطقه نخست نبوده است.

این تصویر در تاریخ ۵ اردیبهشت ۱۳۹۵ به وسیله ماهواره گرفته شده است و وضعیت گور جمعی احتمالی واقع در گوشه جنوب شرقی گورستان بهشت رضا را قبل از آغاز ساخت و سازها نشان می دهد.
 © Map data: Google, DigitalGlobe 2017

این تصویر در تاریخ ۲۲ تیر ۱۳۹۵ بوسیله ماهواره گرفته شده است و نشان می دهد که رنگ بخشی از محل احتمالی گور جمعی واقع در گوشه جنوب شرقی گورستان بهشت رضا تغییر کرده است. به نظر می رسد که این تغییر در نتیجه انباشت خاک جدید در محل ایجاد شده باشد.
 © Map data: Google, DigitalGlobe, 2017

این تصویر در تاریخ ۵ مهر ۱۳۹۶ بوسیله ماهواره گرفته شده است و نشان می دهد که بخشی از محل احتمالی گور جمعی واقع در گوشه جنوب شرقی گورستان بهشت رضا با آنچه به ظاهر قبرهای جدید می رسد پوشانده شده است.
 © Map data: Google, DigitalGlobe, 2017

۴.۳ تبریز

در نزدیکی ورودی گورستان وادی رحمت در شهر تبریز واقع در استان آذربایجان شرقی، قطعه زمینی وجود دارد که گمان می‌رود محل یک گور جمعی باشد و بقایای ده‌تا تن از زندانیان سیاسی را در دل خود جای داده باشد. این زندانیان در مرداد و شهریور ۶۷ قهراً از زندان تبریز ناپدید و مخفیانه اعدام شده بودند. این ناحیه که به قطعه کودکان مشهور است محل قبرهای انفرادی زندانیان سیاسی است که قربانی اعدام‌های سریع‌الوقوع در اوایل دهه ۱۳۶۰ شدند.^۸ همچون بسیاری موارد دیگر، باور خانواده‌ها درباره وجود یک گور جمعی در این قطعه عمدتاً بر پایه اطلاعاتی است که در ماه‌های بعد از کشتار به طور غیررسمی از دوستان و آشنایان دولتی کسب کرده بودند.

بر اساس گزارش رسانه‌های محلی، در خرداد ماه ۹۶ سازمان آرامستان‌های شهرستان تبریز که مسئول نظارت بر قبرستان‌های شهر است، پروژه‌ای را برای تبدیل این منطقه به جایگاه برگزاری مراسم آغاز کرد.^۹ از آن زمان به بعد مسئولان بر روی بیش از نیمی از این منطقه بتن پاشیده‌اند. تصاویر و عکس‌های ماهواره‌ای که عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران به دست آورده‌اند، تأییدکننده تغییرات زیادی است که در این منطقه در فاصله زمانی خرداد ۹۶ تا پایان پروژه ساخت و ساز در شهریور ۹۶ اتفاق افتاده است.

↑⊗ محل گور جمعی احتمالی در قبرستان وادی رحمت، قبل و بعد از تخریب
در سال ۱۳۹۶. © سازمان مجاهدین خلق ایران، ۱۳۹۶

^۸مختصات ماهواره‌ای محل: ۳۸.۰۴۰۱۶۸، ۴۶.۲۱۴۵۹۳.

^۹نسل تدبیر، «جایگاه برگزاری مراسم یادبود شهدای وادی رحمت رسماً افتتاح شد»، ۷ مهر ۱۳۹۶، <http://nasletadbir.ir/news/100928>

همچنین نگاه کنید به سایت سازمان مجاهدین خلق ایران، «افشای جنایت تخریب مزار شهدای مجاهد خلق در تبریز»، ۳ تیر ۱۳۹۶، <https://www.mojahedin.org/news/200681/> افشای جنایت-تخریب-

این تصویر که در تاریخ ۱۹ خرداد ۱۳۹۶ بوسیله ماهواره گرفته شده است، وضعیت گور جمعی احتمالی در قبرستان وادی رحمت را پیش از تخریب نشان می‌دهد. © Map data: Google, DigitalGlobe, 2017.

این تصویر ماهواره‌ای که در تاریخ ۷ تیر ۱۳۹۶ گرفته شده است، وضعیت گور جمعی احتمالی در قبرستان وادی رحمت را اندکی بعد از آغاز عملیات ساخت و ساز نشان می‌دهد. © Map data: Google, DigitalGlobe, 2017.

تصویر ماهواره‌ای به تاریخ ۲۰ مرداد ۹۶ پیشرفت ساخت و سازها را در محل گور جمعی احتمالی در قبرستان وادی رحمت نشان می‌دهد. © Map data: Google, DigitalGlobe, 2017.

این تصویر ماهواره‌ای که در تاریخ ۲۰ شهریور ۱۳۹۶ گرفته شده نشان می‌دهد که بیش از نیمی از سطح گور جمعی احتمالی در قبرستان وادی رحمت با بتن پوشانیده شده است. © Map data: Google, DigitalGlobe, 2017.

↑ © این تصویر در سایتهای خبری رسمی ایران منتشر شده است و خبر از اتمام ساخت جایگاه برگزاری مراسم رسمی در قبرستان وادی رحمت می‌دهد. در این خبرها اشاره نشده است که جایگاه مذکور بر روی یک گور جمعی احتمالی ساخته شده است. © شهریار نیوز، شهریور ۱۳۹۶

↑ © این عکس در سایتهای خبری رسمی منتشر شده، خبر از گشایش رسمی جایگاه ویژه برگزاری مراسم رسمی در گورستان وادی رحمت می‌دهد. در این گزارشها اشاره نشده است که جایگاه مذکور بر روی یک گور جمعی احتمالی ساخته شده است. © نسل تدبیر، شهریور ۱۳۹۶

۴.۴ رشت

به گفته شاهدان عینی که با عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران مصاحبه کرده‌اند، پیکر زندانیان سیاسی را که در مرداد ۶۷ در زندان شهر رشت در استان گیلان اعدام شده بودند به داخل سه یا چهار گودال در قبرستان اصلی شهر رشت یعنی قبرستان تازه‌آباد ریخته بودند.^{۱۰} هر گودال تقریباً ۹ متر مربع مساحت داشته است. از سال ۱۳۸۷ مقامات شروع به ساخت قبرهای تکی جدید بر روی این گور جمعی کرده و بسیاری از این قبرها را فروختند. شواهد تصویری و ماهواره‌ای به دست آمده به‌وسیله عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران نشانگر ساخت و سازهایی است که در فاصله سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۵ در این محل انجام شده است.

یکی از اعضای خانواده‌های قربانیان با تعدادی از کسانی که قبرهای جدید را خریده‌اند صحبت کرده است. طبق گفته او در مصاحبه با عدالت برای ایران، این افراد همگی اظهار داشته‌اند که مقامات چیزی به آنها درباره وجود گورهای جمعی در زیر این قبرها نگفته بودند.

↑ © تصویر گور جمعی احتمالی در قبرستان تازه آباد قبل از آغاز تخریب در سال ۱۳۸۷ © پیش‌تازان راه آزادی

^{۱۰}مختصات محل: ۲۸۲۴۴۷.۳۷، ۴۹.۶۱۷۷۰۰

↑☺ قبرهای انفرادی جدید که بر روی محل احتمالی گورهای جمعی در گورستان تازه‌آباد ساخته می‌شوند. © اخبار روز، ۱۳۸۷

↑☺ سنگ قبرهایی که بر روی گورهای جدید در گورستان تازه‌آباد نصب شده است. © اخبار روز، ۱۳۹۲

↑⊗ این تصویر ماهواره‌ای در سال ۱۳۸۴ گرفته شده است و محل احتمالی گور جمعی در قبرستان تازه‌آباد را نشان می‌دهد. این محل با پونز زردرنگ در تصویر مشخص شده است.
© Map data: Google, DigitalGlobe, 2017

↑⊗ این تصویر ماهواره‌ای که در سال ۱۳۸۷ گرفته شده است نشان‌دهنده آثار ساخت‌وساز در محل احتمالی گوری دسته‌جمعی در گورستان تازه‌آباد است.
© Map data: Google, DigitalGlobe, 2017

↑⊗ این تصویر ماهواره‌ای که در سال ۱۳۹۴ گرفته شده است نشان می‌دهد محل احتمالی گور جمعی در قبرستان تازه‌آباد که قبلاً مسطح بوده است اکنون با قبرهای انفرادی جدید پوشیده شده است.
© Map data: Google, DigitalGlobe, 2017

۴.۵. قروه

حوالی شهر قروه واقع در استان کردستان زمینی بیابانی در مجاورت گورستان بهاییان وجود دارد که باور می‌رود پیکر برخی از زندانیان سیاسی که در تابستان سال ۶۷ در شهرهای سنندج، سقز و کامیاران اعدام شدند در آنجا دفن شده باشد.^{۱۱} این شهرها همه در استان کردستان در غرب ایران واقع شده‌اند. مقامات قضایی هنگامی که در شهریور ۶۷ خبر اعدام این افراد را به خانواده‌هایشان دادند، محل دفن اجساد را رسماً به آنها اعلام نکردند. با این حال چند نگهبان رده پایین زندان به برخی از خانواده‌ها گفتند که اجساد عزیزانشان در قطعه زمینی بایر در حواشی قروه دفن شده است اما اطلاعات بیشتری ندادند.

بنا به گفته جان‌به‌دربردگان کشتار ۶۷ و اعضای خانواده‌های کشته‌شدگان که با عدالت برای ایران مصاحبه کرده‌اند، پس از هفته‌ها جست‌وجو در کیلومترها بیابان‌های اطراف شهرهای کردستان، در آبان‌ماه ۱۳۶۷ خانواده‌ها با یک فرد روستایی در نزدیکی قروه روبه‌رو شدند که به آن‌ها محلی را در نزدیکی قبرستان بهاییان نشان داد که در آن، مسئولان پیکر جان‌باختگان را در شهریور ۱۳۶۷ به صورت جمعی دفن کرده بودند. خانواده‌های قربانیان زمین را با بیل کنندند و گوری دسته‌جمعی را پیدا کردند که حاوی اجساد بیش از ۲۰ زن و مرد بود. آنها اجساد را بیرون آورده، چند قبر جداگانه حفر کرده و آنها را درون قبرها دفن کردند. محل دفن ده‌ها جان‌باخته دیگر که در میان این پیکرها نبودند هیچگاه مشخص نشده است.

جان‌به‌دربردگان و اعضای خانواده‌های قربانیان کشتار ۶۷، به عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران گفته‌اند که در سال‌های بعد، ماموران پیوسته سنگ‌قبرها و علائم یادبودی را که خانواده‌ها بر روی قبر عزیزانشان می‌گذاشتند نابود کرده‌اند. بنا به اخبار برخی از رسانه‌های کردی، در تیر ماه ۱۳۹۵، گورهای متعلق به قربانیان کشتار ۶۷ بوسیله بولدوزر تخریب شد. در پی این تخریب‌برخی از خانواده‌ها تلاش کرده‌اند شکایتی رسمی تنظیم کنند اما موفق نشده‌اند. یکی از کارمندان وزارت کشاورزی به شاکیان گفته است که تنها مالک خصوصی زمین، یعنی خلیل اقدامیان، حق شکایت رسمی دارد. به گفته این کارمند، اقدامیان هم بخت چندانی در این پرونده نخواهد داشت چون زمین مورد نظر به عنوان زمین کشاورزی اعلام شده و تخریب گورهای انفرادی و غسلخانه موجود در آن با تأیید دادستانی قروه و به بهانه ساخت «سازه غیرقانونی» در زمین کشاورزی انجام گرفته است.^{۱۲}

^{۱۱} مختصات محل: ۳۵.۱۷۶۷۲۲، ۴۷.۸۲۸۳۳۳

^{۱۲} نگاه کنید به سایت مرکز دموکراسی حقوق بشر در کردستان، «شکایت بستگان بهایی‌ها و اعضای کومه‌له و حزب دموکرات ایران در پی تخریب گورستان‌هایشان بی‌اثر ماند»، ۲۵ تیر ۱۳۹۵

شبکه تلویزیونی نوروز، «تخریب گورستان بهائیان قروه»، ۲۵ تیر ۱۳۹۵، <http://fa.newroz.tv/kurdistan-farsi/2938-2016-07-15-13-09-58>؛ <https://mafnews.de/?p=9247%20http://www.bazdasht.com/index3.php?code=4394>

↑☉ نمایی از گورهای متعلق به قربانیان کشتار ۶۷ در قروه بعد از تخریب بوسیله بولدوزر در تیر ماه ۱۳۹۵. بر روی تابلوی نصب شده نوشته شده است که تخریب اینه این ملک به دستور قضایی صورت گرفته است.
 © رادیو فردا، تیر ۱۳۹۵

تصاویر ماهواره‌ای که عدالت برای ایران و عفو بین‌الملل در بازه زمانی ۱۱ اردیبهشت ۱۳۹۳ تا ۱۲ مهر ۱۳۹۵ به دست آورده‌اند تخریب ای ن گورستان را تأیید می‌کند.

↑☉ در این تصویر که در ۱۱ اردیبهشت ۹۳ گرفته شده است، سازه‌های بتنی مربوط به قبرهای انفرادی قربانیان اعدام های ۱۳۶۷، ساختمان غسلخانه و همچنین درختان اطراف قبرستان قابل تشخیص است.
 © Map data: Google, DigitalGlobe, 2017

↑ © این تصویر که مربوط به ۱۲ مهر ۱۳۹۵ است، همان منطقه را بعد از تخریب قبرهای انفرادی، ساختمان غسلخانه و درخت‌ها نشان می‌دهد. © Map data: Google, DigitalGlobe, 2017

۴.۶ سنندج

در خرداد ماه سال ۱۳۸۲، روزنامه محلی کرفتو در سنندج گزارش داد که کارگران ساختمانی هنگام کار در محل ساختمان سابق دادگاه انقلاب سنندج، گوری جمعی یافته‌اند.^{۱۳} عملیات ساخت‌وساز در خرداد ۱۳۸۲ آغاز شده بود و هدف این بود که ساختمان دادگاه انقلاب را که به محل دیگری منتقل شده بود به مرکزی تجاری تبدیل کنند. در ۲۲ خرداد ۱۳۸۲، کومه‌له، گروه کرد مخالف جمهوری اسلامی، بیانیه‌ای در خصوص اکتشاف این گور جمعی منتشر کرد و خبر داد که ماموران اطلاعاتی، کارگران ساختمانی را با تهدید وادار به سکوت کرده‌اند.^{۱۴} به نظر می‌رسد روزنامه کرفتو نیز به دنبال گزارشی که درباره این گور جمعی منتشر کرده بود تعطیل شده باشد.

عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران اطلاع دارند که پروژه ساختمانی مذکور علیرغم کشف گور جمعی ادامه پیدا کرده است، اما نمی‌دانند چه بر سر بازمانده اجساد موجود در این گور آمده است.

هویت کسانی که پیکرشان در این گور جمعی مدفون بوده است مشخص نیست. با این حال، عدالت برای ایران با چهار زندانی سیاسی سابق مصاحبه کرده و آنها گفته‌اند در محل سابق ساختمان دادگاه انقلاب سنندج زندانی وجود داشته که در اوایل دهه ۱۳۶۰ تعدادی از زندانیان سیاسی در حیاط آنجا اعدام شده‌اند. بنابراین احتمال دارد بقایای موجود در این گور جمعی متعلق به این افراد باشد.

دو زندانی که در سال ۶۷ در این زندان محبوس بوده‌اند به عدالت برای ایران گفته‌اند احتمال دیگر این است که بقایای موجود در این گور به آن دسته از زندانیان سیاسی تعلق داشته باشد که طی شش ماه اول سال ۱۳۶۷ عمدتاً به اتهام رابطه با گروه‌های مخالف کرد مثل کومه‌له و حزب دموکرات کردستان ایران اعدام شدند. بنا به اظهارات ایشان در آن زمان ده‌ها تن در زندان دادگاه انقلاب سنندج محبوس بوده و در زیرزمین این ساختمان اعدام شده‌اند. اعدام‌ها مخفیانه

^{۱۳} این محل در خیابان ششم بهمن سابق و پاسداران فعلی قرار دارد.

^{۱۴} برای مشاهده بیانیه به این آدرس رجوع کنید: <http://asre-nou.net/1382/khordad/22/m-sanandaj.html>

صورت می‌گرفته و پیکرها هرگز به خانواده‌ها تحویل داده نشده است.

امروزه، این گور جمعی به بخشی از محوطه اطراف میدان شهرداری تبدیل شده که به دلیل وجود مراکز خرید یکی از پررفت‌وآمدترین نقاط شهر سنندج محسوب می‌شود.

↑⊗ تصور می‌شود گور جمعی که در خرداد ۱۳۸۲ کشف شد اکنون در میدان شهرداری سنندج، زیر ناحیه‌ای که ماشین سیاه‌رنگ پارک شده پنهان شده باشد. © عدالت برای ایران، ۲۰۱۷

۴.۷ خاوران

خاوران زمینی متروک به مساحت تقریبی ۸۶۰۰ متر مربع است که در جنوب شرقی تهران واقع شده است. این زمین در مجاورت گلستان جاوید، گورستان بهاییان قرار دارد. از اوایل دهه ۱۳۶۰ مقامات قضایی و مسئولان زندان به این مکان «لعنت‌آباد» می‌گفته‌اند و افرادی را که به اتهامات سیاسی دستگیر و اعدام می‌شدند در آنجا دفن می‌کردند.

اواخر سال ۱۳۶۷ خانواده‌های برخی از زندانیان اعدام شده در کشتار ۶۷ دریافتند که عزیزانشان در گوری جمعی در این محل دفن شده‌اند.^{۱۵} عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران با اعضای برخی از خانواده‌هایی که در آذر ماه ۶۷ به خاوران رفته و اعضای بدن پیکرها و پاره‌های لباس بیرون زده از خاک را پیدا کرده بودند مصاحبه کرده‌اند.

^{۱۵} عفو بین‌الملل، ایران: نقض حقوق بشر ۱۳۶۹-۱۳۶۶ (نمایه: MDE 13/021/1990)، ۱۰ آذر ۱۳۶۹، ص. ۱، <https://www.amnesty.org/en/documents/MDE13/021/1990/en>

گزارشی که عفو بین‌الملل در سال ۱۳۶۹ منتشر کرده به نقل از زنی است که در سال ۶۸ در مصاحبه با این سازمان توضیح داده که در مرداد ۶۷، چگونه پیکر یک مرد اعدامی را با دست خالی و هنگامی که به دنبال جنازه همسرش می‌گشته از خاک بیرون کشیده است:

در بخشی از قبرستان که مخصوص دفن زندانیان سیاسی چپ بود دسته‌های جنازه در گورهای کم‌عمق بی نام‌ونشان دفن شده بودند. بعضی جنازه‌ها با لباس بودند و بعضی هم با کفن. بوی تعفن اجساد خیلی وحشتناک بود اما من با دست‌هایم شروع کردم به کندن خاک چون برای خودم و دو فرزند کوچکم پیدا کردن قبر شوهرم مهم بود.

این زن پیکری را با چهره خون‌آلود از خاک بیرون می‌آورد اما بعد از پاک کردن صورت می‌بیند که جسد شوهرش نیست.

طی سه دهه اخیر ماموران پیوسته این منطقه را با بولدوزر تخریب کرده‌اند. آنها خانواده‌ها را از برگزاری مراسم یادبود بازمی‌دارند، گل‌هایی را که خانواده‌ها در محل گورها کاشته‌اند لگدمال می‌کنند و سنگ قبرها و نشانه‌های یادبود را برمی‌دارند یا می‌شکنند.

گزارش‌ها حاکی از آن است که آخرین دور تخریب این گور جمعی بین ۲۰ تا ۲۷ دی ماه ۱۳۸۷ صورت گرفته است. در این فاصله مامورین با بولدوزر محل را تخریب کرده و بسیاری از نشان‌هایی را که خانواده بر سر قبرها گذاشته و درخت‌هایی را که کاشته بودند نابود کرده‌اند.^{۱۶} به گفته‌ی خاطره معینی، خانواده‌های قربانیان که در بهمن ۱۳۸۷ به خاوران رفته بوده‌اند، به نظرشان رسیده چند لایه خاک از محل برداشته شده و همچنین تکه‌های استخوان نیز از زیر لایه نازکی از خاک به چشم می‌آمده است. بنا به گفته جعفر بهکیش یکی دیگر از اعضای خانواده‌های قربانیان، آنها نمی‌دانند که در جریان این تخریب و خاکبرداری، زمین تا چه عمقی کنده شده و آیا بقایای اجساد به جای دیگری منتقل شده است یا نه.^{۱۷}

^{۱۶} عفو بین‌الملل، «ایران: از گورستان خاوران برای انجام تحقیقات درباره کشتارهای دسته‌جمعی محافظت کنید» (نمایه: MDE 13/006/2009)، ۱ بهمن ۱۳۸۷، <https://www.amnesty.org/en/documents/mde13/006/2009/en/>

^{۱۷} ایران امروز، «تخریب بخشی از گورستان خاوران با بولدوزر»، ۱ بهمن ۱۳۸۷، <http://www.iran-emrooz.net/index.php?/news1/more/17357>

۵ تحلیل حقوقی

اقدامات سازمان یافته مقامات ایرانی برای پنهان کردن محل قربانیان کشتارهای ۶۷ به منزله ناپدیدکردن قهری است و مطابق قوانین بین‌المللی جرم محسوب می‌شود.

عذاب و پریشانی که خانواده‌های کشته‌شدگان به موجب تصمیم مقامات برای ناپدیدسازی قهری و اعدام مخفیانه زندانیان، پنهان‌سازی محل حقیقی دفن آنان و همچنین تخریب و بی‌احترامی به گورهای جمعی متحمل شدند، در حکم نوعی شکنجه یا اقسام دیگر رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و ترذیلی است که در بند ۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی ممنوع شمرده شده است. ایران نیز از جمله هم‌پیمانان این میثاق است.

ناپدیدسازی قهری

کنوانسیون بین‌المللی محافظت از تمامی افراد در برابر ناپدیدکردن قهری، سه شرط را برای احراز این جرم برشمرده است:

۱. دستگیری، بازداشت، ربودن یا هر عمل دیگری که منجر به سلب آزادی شود.
 ۲. سلب آزادی به وسیله ماموران دولت یا افراد یا گروه‌های وابسته به افرادی انجام گیرد که با مجوز، حمایت یا رضایت دولت به این عمل مبادرت می‌ورزند.
 ۳. امتناع از اعتراف به سلب کردن آزادی و یا اقدام به پنهان کردن سرنوشت یا مکان شخص ناپدید شده به گونه ای که فرد از حمایت قانون محروم شود.
- کارگروه سازمان ملل متحد درباره ناپدیدشدگان قهری یا ناخواسته تصریح می‌کند، «دستگیری و اعدام فراقانونی متعاقب آن، چنانچه به وسیله عوامل حکومتی در هر سطح و بخشی انجام گیرد ... و پس از دستگیری و یا حتی بعد از اجرای اعدام، مسئولان دولتی از افشای سرنوشت و یا محل اشخاص موردنظر امتناع کنند و یا به کلی از اعتراف به ارتکاب عمل سر باز زنند به منزله ناپدیدکردن قهری محسوب می‌شود.»

تخریب گورهای جمعی و علائمی که خانواده‌ها در محل گورها نصب می‌کنند، به معنی محروم کردن آنها و کل جامعه از حق دانستن حقیقت درباره چگونگی ناپدیدسازی‌های قهری است. این اعمال همچنین ناقض حق خانواده‌ها برای جستجو، دریافت و انتشار اطلاعات در این باره است، حتی که در بند ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی بر لزوم برخورداری از آن تصریح شده است.

کارگروه سازمان ملل متحد در زمینه ناپدیدسازی‌های ناخواسته یا قهری تصریح می‌کند، «در مواردی که شخص ناپدیدشده مرده باشد، حق دانستن حقیقت درباره سرنوشت یا مکان شخص ناپدیدشده ایجاب می‌کند که بقایای فرد به خانواده‌اش بازگردانده شود و آنان بتوانند مطابق سنت، فرهنگ یا مذهب خود با آن رفتار کنند. هویت فرد باید به طور قاطع با روش‌هایی شامل تست دی ان ای تعیین شود.»

مقامات ایرانی با ممانعت از برگزاری مراسم عزاداری، بازداشتن خانواده‌ها از نصب سنگ‌قبر بر روی گورها یا تزئین

محل دفن اجساد با گل، عکس، نشان یا پیام‌های یادبود، حقوق فرهنگی اعضای خانواده‌ها را برای شرکت در مراسم تدفین و عزاداری و به جا آوردن رسومی که به آن اعتقاد دارند نقض می‌کنند. این امر ناقض اصل ۱۵ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است، میثاقی که ایران نیز از هم‌پیمانان آن است.

۶ توصیه‌ها

عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران درخواست دارند که گزارشگر ویژه سازمان ملل در زمینه حقوق بشر در ایران و سایر گزارشگران مرتبط، از جمله گزارشگر ویژه سازمان ملل در زمینه حقیقت، عدالت، جبران خسارت و تضمین عدم تکرار، کارگروه سازمان ملل در زمینه ناپدیدسازی‌های قهری یا ناخواسته، گزارشگر ویژه سازمان ملل در زمینه اعدام‌های فراقانونی، سریع‌الوقوع یا خودسرانه و گزارشگر ویژه سازمان ملل در زمینه شکنجه و سایر رفتارها یا مجازات‌های ظالمانه، غیرانسانی یا ترذیلی، اطلاعات موجود در گزارش حاضر را با هدف مداخله فوری مد نظر قرار دهند و از مقامات ایرانی بخواهند:

- به تخریب گورهای جمعی که حاوی بقایای اجساد قربانیان کشتار ۶۷ است سریعاً پایان دهند. مسئولان ایران باید تضمین کنند که از گورهای جمعی تا زمان انجام رسیدگی‌های مستقل و مقتضی برای تشخیص هویت بقایای اجساد و پی بردن به چگونگی مآووع حفاظت می‌کنند؛
- گورهای جمعی را در کلام و در عمل و به طور علنی به عنوان صحنه جرم به رسمیت بشناسند و به ضرورت شکافتن این گورها توسط افراد متخصص، اطمینان یافتن از محفوظ ماندن شواهد و تعیین هویت حقیقی اجساد اذعان کنند؛ و
- از آزار و اذیت خانواده‌های ناپدیدشدگان قهری و قربانیان اعدام‌های دسته‌جمعی سال ۶۷ دست بردارند و حق آنان برای دانستن حقیقت، اجرای عدالت و جبران خسارت را تضمین کنند. این امر مستلزم انجام رسیدگی کامل، موثر و مستقل به اعدام‌های فراقانونی و اختصاری و ناپدیدسازی‌های قهری و همچنین محاکمه مسئولان این جنایات در دادگاهی عادلانه بدون توسل به مجازات اعدام است.

**عفو بین الملل جنبشی جهانی در راه
حقوق بشر است.
بی عدالتی‌ای که در حق یک انسان
روا داشته می‌شود برای تمامی ما
حائز اهمیت است.**

عدالت برای ایران

<https://www.facebook.com/JusticeForIran/>

@Justice4Iran

عفو بین الملل

info@amnesty.org

www.facebook.com/AmnestyGlobal

+44 (0)20 7413 5500

@Amnesty

اختفای جنایت

تخریب گورهای جمعی جانباختگان کشتار سال ۶۷ توسط حکومت ایران

نزدیک به سه دهه است که مقامات ایرانی به صورت سازمان یافته محل دفن هزاران زندانی سیاسی و عقیدتی، که در مرداد و شهریور ۶۷ قهراً ناپدید و به صورت فراقانونی اعدام شدند، را پنهان نگاه داشته‌اند.

عفو بین‌الملل و سازمان عدالت اقدامات مسئولان ایران را برای تخریب یا نابودی گورهای جمعی که حاوی بقایای اجساد قربانیان کشتار ۶۷ است مستند کرده‌اند. این اقدامات شامل این موارد بوده است: خاک‌برداری با بولدوزر؛ پنهان‌سازی گورهای جمعی زیر قبرهای جدید انفرادی؛ احداث ساختمان یا جاده بر روی گورها؛ ریختن بتن بر روی گورهای جمعی و تبدیل مکان گورهای جمعی به محل انباشت زباله. تصاویر ماهواره‌ای از محل گورهای دسته جمعی مدارک بصری تاثیرگذاری از اقدامات تخریبی صورت گرفته ارائه می‌دهد.

با تخریب گورهای جمعی، مقامات ایرانی باعث از میان رفتن شواهد و آثار جرم شده و خانواده‌های قربانیان و همچنین کل جامعه را از حق دانستن حقیقت، اجرای عدالت و جبران خسارت محروم می‌کنند. عفو بین‌الملل و عدالت برای ایران از مقامات ایرانی می‌خواهند که به تخریب گورهای جمعی پایان دهند. مقامات ایرانی باید تضمین کنند که از گورهای جمعی تا زمان انجام رسیدگی‌های مستقل و مقتضی محافظت می‌کنند. مسئولان این جنایات باید در دادگاهی عادلانه بدون توسل به مجازات اعدام محاکمه شوند.